

עקידת יצחק

מבוא

סיפור עקידת יצחק, בספר בראשית פרק כ"ב, הוא שיא וסיום לשרשרת הניסיונות ומבחני האמונה של אברהם אבינו. הפֶּשֶׁט של הסיפור הוא שה' ניסה את אברהם, כדי לדעת אם הוא ירא אלוהים. בניסיון זה אברהם נדרש להקריב לה' את יצחק בנו, יחידו, מִשְׁרָה אשתו, שנולד להם בזקנתם. יצחק אמור להיות ממשיכו של אברהם, שממנו יצמח לגוי גדול. אברהם עמד בניסיון. הוא עקד את בנו על המזבח, והניף את המאכלת על מנת להקריבו, אך ברגע זה קרא לו מלאך ה' מן השמים ועצר בעדו. במעשה זה הוכיח אברהם את מסירותו המוחלטת לה'.

על פי התפיסה האמונית ספור העקדה הוא ספור מכוון של עם ישראל ותרבותו והוא בא ללמדנו מספר מסרים:

- א. אמונה ללא סייג מהי.
- ב. לציין שאלוהי ישראל אינו רוצה בקורבן אדם בניגוד לתופעה שרווחה בפולחן האילי אצל העמים השכנים. הקורבן הרצוי הוא איל, או בהמה טהורה אחרת.
- ג. להסביר מדוע נתקדש הר המורייה כמקום לעבודת ה'.

יחד עם זאת הסיפור הקשה מעורר קשיים תיאולוגיים ומוסריים:

- א. מדוע מעמידים אדם בניסיון אכזרי כל כך? מדוע תובעים קורבן-אדם על מנת להוכיח שזהו קורבן בלתי-רצוי?
- ב. לשם מה האל יודע הכול מנסה את האדם?
- ג. מדוע מצווה אלוהי הצדק והמוסר לשפוך דם?
- ד. האם האמונה קודמת לצווי המוסר?
- ה. האם להתפעל מדבקותו של אברהם במצוות האל?
- ו. האם אפשר לדבוק במצוות האל ולשאול שאלות או להביע ספק בבקשה?

סיפור העקידה נחשב לאחד השיאים באמנות הסיפור המקראי: הוא מתעלם מתיאורים ופרטים של רקע, נוף, מחשבות ורגשות, ממעט בדיבורים ושיח בין הדמויות, אך רומז עליהם בסגנונו הפשוט והקצר. חז"ל חיברו מדרשים רבים כדי למלא את החללים והפערים שבסיפור. זהו גם נושא בולט במיוחד בכל תחומי האמנות: ציירים, פסלים, סופרים ומשוררים הרבו לעסוק בו. כל עבודה משקפת את תפיסתו הייחודית של האומן את נושא העקידה.

במאה ה-19 ובתקופת הקמת מדינת ישראל משחזרת ההיסטוריה של ההתיישבות בארץ ישראל את הדרמה של אברהם אבינו. העלייה לארץ וההתיישבות החלוצית מזכירה את הצו האלוהי "לך לך" שקיבל אברהם בשעתו. כאז גם במאה ה-19 עזבו יהודים, ממקומות שונים בעולם, את בית הוריהם, את מולדתם ואת ארצם וישמו פניהם מזרחה אל ארץ ישראל. הם לא קבלו צו אלוהי ישיר. הם יצאו בעקבות אבותיהם, בעקבות שנים של תפילות, חלום עתיק, רדיפות דתיות, לאומניות וגזעניות וכן כתגובה ל"צו ציוני" שהושפע בוודאי גם מהתעוררות רגשות לאומיים של עמים שונים באירופה. הצו "לך לך" לא היה הניסיון הקשה ביותר של אברהם בשעתו כפי שלא היה זה הניסיון הקשה ביותר של העולים לארץ ישראל. מעמד העקדה של אברהם מהדהד אצלנו בכל פעם שהמתיישבים השבים למולדתם עמדו בפני מלחמות ומאבקים שבהם איבדו בנות ובנים. בהקרבה של הבנים והבנות, על הגשמת ההתיישבות בארץ והקמת המדינה במאה האחרונה, לא היה למימד הדתי מקום מרכזי. אמנם רבים מהמתיישבים באו ממשפחות חסידיות וחלקם ביקש למצוא בארץ המשכיות למורשת הקדושה היהודית. אך החוויה של העולים היא כולה חילונית והיא לא פחות תובענית ולא פחות קשה. בחוויה החילונית לא החליף אייל את הבנים שהועלו קורבן על הזכות לחיות בארץ ישראל. אלא שההקרבה לא פסקה מאז ועד עתה. היא הייתה ועודנה חלק בלתי נפרד מן החוויה והמציאות בארץ. עם העלייה לארץ ישראל כמעט נעלם מהשיח נושא קידוש השם והניסיון האלוהי. גם ה"יצחק" הפרטי הוחלף ב"יצחק" קולקטיבי על פי רוח התקופה באותם ימים. בדור האחרון ניכר שינוי וקיימת חזרה אל ה"יצחק" האישי.

רוב השירים עוסקים בעקדה בהקשר היסטורי ואקטואלי - שואת יהודי אירופה ומות הבנים החיילים על מזבח מלחמות ישראל. העקדה בשירה העברית אינה עקדה בכוח בלבד, כמו זו המקראית, המסתיימת בניצחון האמונה וביצחק החי, שלא נעקד. העקדה בשירה העברית היא עקדה בפועל, מוות של הבנים שנהרגים או מוסרים נפשם למען ארצם. ריבוי השירים העוסקים בעקדה מעיד על מקומה של העקדה כחוויה תשתית בקיום היהודי לאורך הדורות, ובמיוחד - בקיום היהודי והישראלי במאה ה-20 - "עקדה שהולכת ונמשכת כמעט ללא הפסקה... ופוגעת בחיי הפרט, החברה והמדינה." השירים משגיבים את קרבן העקדה, אך לא את מעשה העקדה, הנתפס "כאסון או ככורח נורא, פרטי או לאומי" ולא אחת אף מעורר מחאה ציבורית (קרטון-בלום, 1988).

בראשית פרק כב

א וַיְהִי, אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים, נָסָה אֶת-אַבְרָהָם; וַיֹּאמֶר אֵלָיו, אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי. ב וַיֹּאמֶר קח-נָא אֶת-בְּנֶדֶךָ אֶת-יְחִידָךָ אֲשֶׁר-אַהַבְתָּ, אֶת-יִצְחָק, וְלֶךְ-לְךָ, אֶל-אֶרֶץ הַמִּצְרַיִם; וְהַעֲלֵהוּ שָׁם, לְעֹלָה, עַל אֶחָד הַהָרִים, אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹדִי. ג וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בַּבֶּקֶר, וַיַּחֲבֹשׁ אֶת-חֲמֹרוֹ, וַיִּקַּח אֶת-שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ, וְאֶת יִצְחָק בְּנֵו; וַיִּבְרָקֵעַ, עֲצֵי עֹלָה, וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ, אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר-לוֹ הָאֱלֹהִים. ד בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת-עֵינָיו וַיִּרְאֵ אֶת-הַמָּקוֹם--מֵרְחֹק. ה וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-נְעָרָיו, שְׁבוּ-לָכֶם פֹּה עִם-חֲמֹרוֹ, וְאֲנִי וְהַנְּעָר, נֵלְכָה עַד-כֹּה; וְנִשְׁתַּחֲוֶה, וְנִשְׁוָבָה אֲלֵיכֶם. ו וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-עֲצֵי הָעֹלָה, וַיִּשֶׂם עַל-יִצְחָק בְּנֵו, וַיִּקַּח בְּנֵדוֹ, אֶת-הָאִשׁ וְאֶת-הַמִּמְאָכֶלֶת; וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם, יַחְדָּו. ז וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל-אַבְרָהָם אָבִיו, וַיֹּאמֶר אָבִי, וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי בְנִי; וַיֹּאמֶר, הֲנִנִּי הָאִשׁ וְהַעֲצִים, וְאִנִּי הַשֶּׂה, לְעֹלָה. ח וַיֹּאמֶר, אַבְרָהָם, אֱלֹהִים יִרְאֵה-לוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה, בְּנִי; וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם, יַחְדָּו. ט וַיָּבֹאוּ, אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר-לוֹ הָאֱלֹהִים, וַיִּבְּן שָׁם אַבְרָהָם אֶת-הַמִּזְבֵּחַ, וַיַּעֲרֹךְ אֶת-הָעֲצִים; וַיַּעֲקֹד, אֶת-יִצְחָק בְּנֵו, וַיִּשֶׂם אֹתוֹ עַל-הַמִּזְבֵּחַ, מִמַּעַל לְעֲצִים. י וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת-גְּדוֹ, וַיִּקַּח אֶת-הַמִּמְאָכֶלֶת, לְשַׁחֵט, אֶת-בְּנֵו. יא וַיִּקְרָא אֵלָיו מִלֶּאֶד יְהוָה, מִן-הַשָּׁמַיִם, וַיֹּאמֶר, אַבְרָהָם אַבְרָהָם; וַיֹּאמֶר, הֲנִנִּי. יב וַיֹּאמֶר, אֶל-תִּשְׁלַח נְדָד אֶל-הַנְּעָר, וְאֶל-תַּעֲשׂ לוֹ, מְאוּמָה: כִּי עֲתָה יִדְעֵתִי, כִּי-יִרְאֵ אֱלֹהִים אֶתָה, וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת-בְּנֶדְךָ אֶת-יְחִידָךָ, מִמֶּנִּי. יג וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת-עֵינָיו, וַיִּרְאֵ וְהִנֵּה-אֵיל, אַחֲרַי, נֹאֲחָז בְּסֻבָּד בְּקִרְנָיו; וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת-הָאֵיל, וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַחַת בְּנֵו. יד וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא, יְהוָה יִרְאֵה, אֲשֶׁר יֹאמֶר הַיּוֹם, בְּהַר יְהוָה יִרְאֵה. טו וַיִּקְרָא מִלֶּאֶד יְהוָה, אֶל-אַבְרָהָם, שְׁנֵיתָ, מִן-הַשָּׁמַיִם. טז וַיֹּאמֶר, בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נָא--יְהוָה: כִּי, עַד אֲשֶׁר עֲשִׂיתָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה, וְלֹא חֲשַׁכְתָּ, אֶת-בְּנֶדְךָ אֶת-יְחִידָךָ. יז כִּי-בָרַךְ אַבְרָהָם, וְהִרְבָּה אַרְבָּה אֶת-זֶרְעוֹ כַּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, וְכַחֹל, אֲשֶׁר עַל-שֹׁפֶת הַיָּם; וַיִּרְשׂ זֶרְעוֹ, אֶת שְׁעַר אֲבִיו. יח וְהִתְבָּרַכוּ בְּזֶרְעוֹ, כָּל גּוֹי הָאָרֶץ, עַקְבֵי, אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי. יט וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם אֶל-נְעָרָיו, וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל-בְּאֵר שֶׁבַע; וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם, בְּבְאֵר שֶׁבַע. {פ}

קולו של אב

יצחק / אמיר גלבו

שיר שיש לו זיקה אל הטקסט המקראי ומעמיד במרכז את גורל האבות. השיר מתאר יחסי אב ובן הבאים לידי ביטוי בחלום שהוא סיוט לחולם אותו. בחלומי, הדובר הינו קורבן שעומד לעלות על המזבח. הוא רואה בעיניו את ברק המאכלת השלופה ופונה בפנייה ילדית וטבעית לעזרת האב שנמצא אתו. אך פני האב חיוורים ומיד מתבהר כי האב הוא הקורבן, האב הוא שנשחט. הבן אמנם מתעורר מן החלום שלו אך הוא מגלה כי החלום חדר למציאות ובמציאות אביו הוא המת. ומאז זהו סיוט שאינו מרפה ממנו. בשיר מהדהדת פרשת עקדת יצחק המקראית. אך בניגוד לסיפור המקראי פה יש קרבן והקרבתו הוא דווקא האב.

הדרמה שבשיר מתחילה דווקא ברגעים שלווים הרבה יותר. אב ובנו מהלכים בבוקר, כנראה עם עליית השמש במרום "לפנות בוקר טיילה שמש בתוך היער". יד ימינו של הילד בשמאלו של אביו. תיאור פסטורלי של אחווה ושלווה. הבית השני בשיר מנוגד בתכלית הניגוד לבית הראשון מבחינת האווירה. הוא מזכיר בסיפור העקידה המקורי את הרגע בו שואל יצחק את אביו "ואיך השה לעולה?" השלווה מופרת מיד בבחירה של המלה "ברק", ולא כדי לתאר את ברק העלים על רקע השמש המפציעה ביער, אלא כדי לתאר את ברק המאכלת. ואם מופיעה מאכלת בבית השני בשיר יהיה לה שימוש בהמשך. בבית השלישי הבן זועק לעזרה ולהצלה בשם שלמות המשפחה: "אבא אבא מהר והצילה את יצחק/ ולא יחסר איש בסעודת הצהריים". בקשה ילדית וטיעון תמים של ילד.

בבית הרביעי מִפְנֵה. כאן מתברר כי שלושת הבתים הראשונים אינם מתייחסים ליצחק אלא להיפוך הדברים. אנטיזה לסיפור המקראי. מתברר כי המאכלת שנצפתה בבית השני היא זו שאחראית, לפחות מטאפורית, למותו של האב לנגד עיני הבן (כנראה בתקופת השואה). הילד אחוז פחד עד כי נדמה לו שהוא רואה דם על העלים. הבן מתעורר מחלום של סיוטים אל מציאות מסוייטת הרבה יותר. הביטוי "אזלת דם" יש בו שילוב של שני רעיונות. מוזכרת יד: "ואזלת דם היתה יד ימין". בדרך כלל מוכר הביטוי "אזלת יד" כביטוי לחוסר יכולת או אין אונים. ניתן לשאול בידו של מי מדובר? האם ידו של האב שנשחט ומת? האם זו אזלת ידו של הבן שלא היה ביכולתו להגן על האב ולהצילו? קרטון-בלום (1988) סבורה כי שירו של אמיר גלבו "הוא שיר של החזרות בין חלום ומציאות, בין ההקשר המקראי וזכרון השואה". בשיר הנשחט הוא האב והפחדים של הילד מתחלפים ברגשי אשמה על כי לא היה בכוחו להציל את אביו.

שאלות למחשבה ולדין

- ❖ מיהו הדובר או הדוברים בשיר?
- ❖ מה יוצר את אווירת הפסטורליה בבית הראשון?
- ❖ כיצד נהפכת הפסטורליה לסיוט? הביאו דוגמאות מן השיר.

- ❖ מי הוא הקרבן בשיר? צטטו מתוך השיר.
- ❖ במה דומים ובמה שונים סיפורי יצחק בשיר ובסיפור המקראי של עקדת יצחק?
- ❖ מדוע, לדעתכם, נקרא השיר "יצחק"?
- ❖ האם לדעתכם יש בשיר רמז על תקופת השואה? הביאו דוגמא מן השיר והסבירו אותה.

איש מביט בבנו / נתן יונתן

זהו שיר על אהבת אב לבנו, על שכול, על יגון ועל זיכרון. זהו שיר על הכאב והתוגה העמוקה של אב כשהוא נוכח בקוצר ידו להשפיע על גורל בנו.

איש מביט בבנו. הכל מתחיל במבט. אולי במבט של אב על הבן שאך נולד לו. הוא מביט בבנו במעגלי התבוננות ההולכים ומתרחבים, בהווה אך בו בזמן רואה לעבר ורואה לעתיד. השיר מתייחס לבנו של נתן יונתן שנפל במלחמת יום הכיפורים. ישנו מבט אך יש גם הרהורים כאותם הרהורים שיש להורים המתבוננים בבנם הרך ומחפשים בו קווים לדמותם ומדמיינים את עתידם.

כל האידיליה הזו של אב מתבונן ואב מהרהר על בנו ועל עתידו נגדעים באחת "כמו במכת ברק". המוות משול כאן למכת ברק. הן בפתאומיות שלו והן בעצמה שלו. לאחר מכת הברק כל מה שנותן הוא יגון וזיכרון "ומי ימוד את יגונו". היגון ממלא את האדם כולו. בשיר מתואר היגון באמצעות שימוש בדימוי לעץ. היגון מגיע לכל פינה בעץ מן השורש עד לאמירים שלו.

גם בשיר זה כמו בשירו של אמיר גלבע "יצחק" נמצאת הדמות בתוך סיוט. מתוך הסיוט עולה זכרון של הליכה משותפת עם הבן ביער. בתיאור ההליכה המשותפת אין ולו שמץ מן השלווה והרוגע של אב ובן המהלכים יחדיו: האורנים סבוכים זה בזה, הכיוון מוביל אל "פאת שדה שכוחה", השמש אוספת את קרניה כלומר האור והחום מתפוגגים: "באסף השמש מן האדמה/ שארית קרניה". תמונה קודרת של הליכה משותפת באזור שסוגר עליהם ובאפלה שאופפת אותם. ולמרות שלא היו איתם עצים ואש, במעין דו שיח עם ספור עקידת יצחק המקראית, הבן לא ניצל. כאן לא הייתה התערבות חיצונית בדמות "שופר" (רמז לאייל) או שה. נס לא קרה להם כמו בסיפור העקידה כדי לשנות את גורל הבן. מות בנו של יונתן נרמז כאן ולא נזכר במפורש. מאותה מציאות של הלם השכול והאין נשאר, אצל האב, רק זכרון ואהבה גדולה: "ולא היתה עוד כאהבה ההיא/ על עפר". השימוש במילת השלילה "ולא" מופיעה אחרי שמוש חוזר במילה "לא" ארבע פעמים לציון אין, חוסר, ריק: "ולא אש ולא עצים/ ולא שה ולא שופר". בפעם החמישית שהמילה נזכרת היא מחוברת לאהבה, היא מעצימה את האהבה על רקע השלילה שנמנתה קודם ומוצגת כאהבה ייחודית שאין לה שיעור: "ולא היתה עוד באהבה ההיא/ על עפר...".

בשיר מצויות מילים רבות הקשורות לשכול כגון: "כבה", "כבר איננו", "מכת רעם", "יגונו", "באסף" "תאסף", "עפר". השימוש בהן הופך את השיר כולו למעין שיר קינה על אובדן היקר מכל.

עם סבי / זלדה

כותרת השיר מכוונת את נימת השיר. יש כאן אינטימיות, קרבה מיוחדת עם סב נערץ. היבט זה עולה כבר בשם השיר "עם סבי" והוא מהווה סוג של הכרזה המביעה הזדהות עם הסב ועם ערכיו. דמותו של הסב בשיר מדומה לאברהם אבינו למן האות הראשונה בשיר: "כאברהם אבינו" כך פותח השיר. הן הסב והן אברהם אבינו דבקים בקנאות באמונתם ושניהם מקבלים על עצמם את ההשלכות שמתלוות לאמונתם ללא ערעור, ללא שאלות וללא טענות. עד כדי כך בולט צידוק הדין של הסב שהוא מסוגל לשמוע את שירת הכרובים "על ירושלים של מעלה" ולהתעלם מן הניפוץ וההרס של החדר בו הוא נמצא, ומשאגות המוני המתפרעים והרוצחים המשתוללים בחוץ, אותם המונים שרצחו את בנו בעת הפרעות. עד כדי כך עזה אמונתו של אברהם אבינו, שהפך מאדם ש"בלילה ספר מזלות" לאיש מאמין מן המעלה הראשונה שקרא בשם ה' מתוך הכבשן הבוהר אליו הושלך על ידי נמרוד משסרב לעבוד את האלילים. (על פי המדרש: בראשית רבה פרשה ל"ח יג).

מקום ההתרחשות המתואר בשיר מכוון כנראה, לרוסיה בזמן המהפכה. המקום, הרקע, השתלשלות האירוע והזמן של שתי ההתרחשויות שונים ורחוקים. אך שתי הדמויות, אברהם אבינו והסב, קשורות לעקדת בן. אצל אברהם אבינו יד אלוהים עצרה את העקדה לפני ביצועה. מזלו של הסב ובנו לא שפר עליהם. הבן נעקד.

הדובר בשיר רואה דמיון בין הסב לבין אברהם גם במראה החיצוני. יש בשיר שימוש בשתי מטאפורות בשביל לתאר אותם: "ואותו מבט טלול/ וזקן רך-גלים".

הרקע לשירה של זלדה הוא כנראה עת פרעות שפרעו ביהודי רוסיה בזמן המהפכה. הדובר בשיר מתאר נוף של חורף אירופאי מושלג. זה היה הנוף המוכר שבתוכו חי הסב. לעומתו ניתן לדמיין את הנוף הארץ ישראלי שבו חיו אברהם אבינו ובנו יצחק ובו התרחשה עקדת יצחק המקראית. למרות המרחק בזמן ובמקומות ההתרחשות מחבר חוט של אמונה וגורל בין שתי התמונות ובין שתי התקופות. באירוע שמתרחש אצל הסב יש פער עצום - פיסי וערכי - בין הפנים שהוא טהור ומלא אמונה לבין החוץ, המציאות הנוראה שמתחוללת מחוץ לביתו. בחוץ יורד שלג והכל קפוא. הטומאה שבחוץ גורמת לחדר להיסדק, להתנפץ מבחינת הטהור והאמונה שאיפיינו אותו. אך שירת הכרובים המעלים בדבריהם אל ירושלים של מעלה, ירושלים הרוחנית, גוברת על השאגות של הקהל הטמא שמחוץ לבית.

רצוי לשים לב לניגודיות שבין צליל ה - ק - פ הקשה "כאברהם" . . . "שקרא" . . . "הכבשן" . . . "עקד" לבין צליל ה - בי או וי המתארת את דמותו של הסב בצליל רך: "אברהם אבינו" . . . "סבי"

שאלות למחשבה ולדין

- ❖ בשיר נאמר "כאברהם אבינו"// הכתוב מדמה את הסב לאברהם אבינו. במה הם דומים? (באופטימיות, באמונה העזה)
- ❖ מהו ה"כבשן" הנזכר בשיר?
- ❖ חוקרים רבים טוענים שיש שימוש במוטיבים מתוך העקידה לתיאור גורלו של עם ישראל. האם אתם מזהים זאת גם בשיר זה?

- ❖ בשיר מצויה הקבלה בין מעמד העקידה של אברהם אבינו ויצחק בנו לבין ההתרחשויות המתוארות את הסב ובנו. ציינו את מה דומה ומה שונה בשתי ההתרחשויות.
- ❖ הסבירו את הצירוף "אמונה שלמה בתוך השלהבת".
- ❖ שני המשפטים האחרונים בשיר מתארים ניגוד בין העולם שבחוץ והעולם הפנימי. ציינו את הניגודים והסבירו אותם.
- ❖ חוו דעתכם על שם השיר "עם סבי". על איזה סב מדובר, לדעתכם? מדוע נקרא "עם סבי"? האם, לדעתכם, השם תואם את השיר?

ירושה / חיים גורי

בסיפור העקדה במקרא שואל יצחק את אביו ישירות "ואיה השה לעולה"? השיר של גורי נפתח במקום שמסתיים ספור העקדה המקראי. במשפט הראשון של השיר מצויה התשובה ליצחק מן הספור המקראי "האיל בא אחרון". ולא ידע אברהם כי הוא/ משיב על שאלת הילד".

הדמות של יצחק בשיר מכונה בשלושת הבתים הראשונים "הילד". "הילד" הזה כמעט ולא מתואר בשיר בדומה לסיפור המקראי. ההתייחסות אליו קשורה בדמות אביו. לדוגמא: "ראשית-אוננו בעת יומו ערב" כלומר "הילד" שמכונה בבית הראשון "ראשית אוננו" נולד לאברהם בערוב ימיו. בבית השני אברהם מביט במלאך. למראהו נשמטת המאכלת מידי האב, מהתרגשות או תדהמה, כשהוא מבין שמציאות לפניו ולא חלום.

בבית השלישי "הילד", שהשתחרר מן הכבלים שעקדו אותו, חש נבגד על ידי אביו אשר מפנה אליו את גבו. הפניית הגב מסמלת מסמלת בגידה. האם יש כאן רמז למקרים שאירעו בתקופת השואה עת הורים נאלצו להפנות את גבם לילדיהם לשם מסירתם לזרם לצורך הצלתם? האם רומז הכתוב לימי מלחמת השחרור שבה נשלחו צעירים רבים, למעשה "ילדים", למלחמה על ידי אבות המדינה ואולי גם האבות האישיים שלהם למען אידיאל העצמאות?

בבית הרביעי שב הכתוב אל יצחק המקראי ומזכיר שלאחר הניסיון המשיך יצחק לחיות במשך שנים רבות. יתרה מזאת, הוא חי חיים טובים וארוכים. אך השיר אינו מסתיים בזאת. בבית החמישי המסיים של השיר אין סיום אופטימי. להיפך השיר מסתיים בנימה דרמטית וטרגית שמתחילה במילה "אבל": "אבל את השעה ההיא הוריש לצאצאיו/ הם נולדים/ ומאכלת בלבם". כלומר מאז עקידת יצחק שבמקרא נדון עם ישראל להיעקד בכל פעם מחדש. זהו גורל שרודף אחריו מימי העקדה. יש כאן אולי הד לכאב של הכותב על הקורבנות הרבים שעם ישראל נאלץ להקריב על רקע תקופת השואה ומלחמת השחרור.

השיר נע על ציר של שלוש תקופות או שלושה דורות. הוא מתחיל באיזכור הולדת יצחק לאב קשיש: "ראשית אוננו בעת יומו ערב", מתקדם לעבר סיפור חיי יצחק שהאריך ימים: "הוא חי ימים רבים". / ראה בטוב עד אור עיניו כהה", ומסתיים במורשת ההיסטורית של הדורות מני אז ועד היום: "אבל את השעה ההיא הוריש לצאצאיו. / הם נולדים/ ומאכלת בליבם".

ניתן למפות את סדר האירועים בשירו של גורי לעומת הסיפור המקראי:

סדר האירועים

ספור העקדה (בראשית כ"ב)	הירושה – חיים גורי	
1	האייל מופיע	צו אלוהי
2	האיל כתשובה לבן	הליכה ליעד
3	אברהם מתבונן במלאך. המאכלת נשמטת מידו	אברהם ויצחק הולכים להר המוריה עם האש והמאכלת
4	יצחק משוחרר	יצחק שואל: "ואיה השה לעולה"?
5	הפניית גב	תשובת אברהם
6		הכנות להקרבת הבן
7	הילד מותר מ"אסוריו"	המלאך מתערב
8		העלאת האיל לקרבן במקומו של הבן
9	הירושה: "הם נולדים ומאכלת בליבם"	הגמול: הבטחת ה' לאבהם לעתיד לבוא: "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער אויביו"

השיר בנוי מחמישה בתים. כל בית נפתח בהיגד שהוא קביעת עובדה. שני הבתים הראשונים בני ארבע שורות ובכל בית שני היגדים. שני בתים אחרונים בני שלוש שורות. ביניהם נמצא בית קצר בין שתי שורות המהוות נקודת שיא בשיר. בשורות אלו מובעת תחושת הבגידה שחש "הילד".

ראוי להתייחס לשם השיר. בשם ישנה הבטחה למשהו טוב: "ירושה". ישנה צפייה למשהו שמשאירה דמות משמעותית בחיי היורשים עבורם. הירושה יכולה להיות בעלת אופי חומרי או רוחני. בשני המקרים יש בה הבטחה למשהו חיובי שעובר מדור אחד למשנהו. אך בשיר שלפנינו השם הוא אירוני. אין בו בשורה למשהו טוב, לא לזכרון חיובי ולא למזכרת מוחשית. הירושה המתוארת בשיר קשה ואף אכזרית והיא דנה את היורשים לחיי הקרבה וסבל. זו ירושת האב לבנו, ולדורות שיבואו אחריו. דמותו של אברהם בשיר מסמלת אבות ומנהיגים שאחראים לגורל הילדים ובמקרים רבים דנים אותם למות בקרבות. יצחק הינו סמל לבנים שגורלם נגזר על ידי אבות ומנהיגים.

שאלות למחשבה ולדין

❖ קראו את סיפור העקדה בספר בראשית כב'.

- ❖ השוו את השיר לסיפור המקראי מבחינת סדר ההתרחשות, דמויות, עולמם הפנימי של הדמויות בעת ההתרחשות, נקודת המתח העיקרית בשיר, ההשלכות של מעשה העקדה בשני הסיפורים.
- ❖ הסבירו את הנושא העיקרי בסיפור המקראי ואת הפואנטה בשירו של גורי.
- ❖ מדוע, לדעתכם, נקרא השיר ירושה? על איזו ירושה מדובר בשיר?
- ❖ צטטו מתוך השיר משפט שבו מתברר לאברהם כי הוא אינו חולם.
- ❖ הספור המקראי כמו השיר של גורי כתובים בתמציות (ללא תיאורים, ללא הבעת רגשות). למה תורמת התמציתיות?
- ❖ ניתן להשוות את השתלשלות הטקסט המקראי והשיר על פי סדר ההתרחשות. בדקו: מה ניתן ללמוד על הדמויות מתוך הטקסטים. כיצד נפתח כל טקסט וכיצד הוא מסתיים?
- ❖ השוו שיר זה לשירו של אמיר גלבע "יצחק" על פי הנושאים הבאים: זיקה לטקסט המקראי; המפנה הדרמטי; דמות היחיד והגורל הלאומי.

קח את בנך את יחידך אשר אהבת / יהודה עמיחי

השיר פותח כפי שפותחת הפניה של אלוהים אל אברהם בפרשה המקראית: "קח את בנך את יחידך אשר אהבת והעלהו לעולה" (בראשית כ"ב, 2). מיד משמיע הדובר את קולו, נכון יותר את זעקתו: "ואנחנו קוראים לו אברהם אבינו. איזה אב / הוא לנו, שהיה מוכן להקריב את בנו על המזבח!" זעקת הדובר בשיר מכילה שתי התרסות האחת כלפי רגש האב או חוסר הרגש שבאברהם האב, שהיה מוכן להקריב את בנו ואף על פי כן עד היום אנו מכנים את אברהם "אבינו" כינוי של מעין אב עליון. ההתרסה הנוספת היא כנגד אלוהים שאהב את הר המוריה יותר משאהב את אברהם ויצחק: "ומכל ההרים אהב את הר המוריה/ הר יחידו אשר אהב ולכן עשו עליו / את העקידה ואת בתי המקדש". הדובר משתמש במטבעות הלשון המקראיות לתיאור אהבת האלוהים להר מתוך אירוניה ותמיהה בלתי מוסברת: איך יכול היה להעדיף את ההר על פני בניו? הדובר בשיר משתמש באותן מילים בהן תאר ה' את בנו של יעקב, יצחק: "את יחידך אשר אהבת" (בראשית כ"ב, 2).

ניתן לשמוע בשיר הד לכעס גדול על הקרבת הבנים בארץ ועל העדפת מקומות קדושים ואיזורים בארץ ישראל ההיסטורית על פני שלום הבנים ושאיפה לשלום.

נימת הביקורת וההתרסה בשיר זה מזכירה נימה דומה בשירו של עמיחי "אל מלא רחמים" ובו הוא טוען בציניות ש"אלמלא האל מלא רחמים/ היו הרחמים בעולם ולא רק בו".

השיר שפותח בלשון מקראית עובר באחת ללשון המדוברת. כדי להתריס, הדובר בוחר במלים של יום יום שמובנות לכולם ומבליטות את הניגוד שבין הספור המקראי, ההירואי כביכול, לבין המציאות הקשה בעיני הדובר.

שאלות למחשבה ולדיון

- ❖ בשיר בולט רגש של כעס ונימת התרסה. על מי כועס הדובר, נגד מי הוא מתריס ומהם טיעונו?

- ❖ הביע דעתכם על ההתרסה של הדובר בשיר.
- ❖ בשיר ישנו שימוש בלשון מקראית ובלשון מדוברת זו בצד זו. מהי תרומת השימוש בשני משלבי הלשון לשיר?

פעילות השוואה

- ❖ השוו את דמותו של אברהם כפי שהיא עולה בשיר זה לדמותו של אברהם בשירה של זלדה "עם סבי". (היחס לאברהם, הבחירה במילים, נימת השיר).

עקדת יצחק / נעמי שמר

בדומה ליהודה עמיחי גם נעמי שמר מורדת בעובדות כפי שהן מופיעות במקרא. היא קוראת תיגר על ההתרחשות המתוארת בבראשית פרק כ"ב ומתארת מצב אחר. הבית הראשון של השיר תואם כמעט בשלמות את המשפטים במקרא. השינוי שעשתה בו נעמי שמר הוא בהכפלת הציווי "קח" ובהסרת מילתהבקשה "נא" כך גם הטון הקשה של פנית האל משתנה ומועצם. במקום: "קח-נא את-בנדך את-יחידך אשר-אהבת, את-יצחק", שמר כותבת בשורות קצרצרות וחדות המדגישות את הצו: "קח/ את בנדך/ את יחידך/ אשר אהבת/ קח/ את יצחק". בעזרת ההפרדה בין מילות המשפט והעמדת כל אחת מהן כמשפט בפני עצמה נוצרת בולטות חזותית ומשמעותית לכל אחת מן המילים.

החל מן הבית השני נשמע קולו של הדובר בשיר מפי ההרים בזעקה גדולה. והזעקה לא מופנית אל אברהם כמו במקור המקראי כי אם אל האלוהים: "רבונו של עולם/ המלא רחמים/ אל הנער ידך אל תשלח" והקריאה-הזעקה הזו חוזרת פעמים. ובהיפוך סדר המילים בהשוואה לטקסט המקראי הדובר מתחיל עם איזכור הנער "אל הנער" ורק אחר כך "ידך אל תשלח". ואל הזעקה מצטרפת הבטחה לא לשכוח את העקידה. ההבטחה חוזרת שלוש פעמים למשנה תוקף: "גם אם שבע נחיה ונזקיך/ לא נשכח כי הונך הסכין/ לא נשכח/ את בנדך/ את יחידך/ אשר אהבנו/ לא נשכח/ את/ יצחק".

יצחק המקראי ניצל. אך העקוד או העקודים שאליהם מכוון דובר השיר של נעמי שמר לא זכה לגורל דומה. אפשר להניח כי "הנער" מסמל את אלפי הצעירים שנעקדו ונעקדים על הגנת המדינה. וכשהדובר מכריז את הבטחתו "לא נשכח" הוא מכריז אותה בלשון רבים בשם הכל. ונשמע קול המחאה על כך שהקרבה נמשכת עד בלי די.

שאלות למחשבה ולדין

- ❖ השוו את שירה של נעמי שמר לטקסט המקראי מבחינת מבנה, מקום השה, סיום הספור.
- ❖ זהו את חלקי השיר. במה עוסק כל חלק?
- ❖ בשירה של נעמי שמר מושמעת מחאה. מהי המחאה ולמי היא מופנית?
- ❖ השוו את השיר לשירו של יהודה עמיחי מבחינת המחאה שמובעת בו, סיום השיר, מבנה השיר.

❖ השוו את שירה של נעמי שמר לשיר "יצחק" של אמיר גלבע. מי הם הדוברים בשיר? מי הם הנעקדים בכל שיר?

סיכום

סיפור עקדת יצחק בספר בראשית הוא יותר מאשר סיפורו של היחיד, של הפרטי. הוא גם יותר מאשר סיפור של הקרבה, גבורה ואמונה. סיפור המעשה שלו מרחף מעל העם היהודי כסיפור מסגרת שהנפשות הפועלות בו משתנות ושגיבוריו מתחלפים מדי דור. במקרא זהו סיפור ארץ ישראלי, חד פעמי, אך הוא נדד עם העם היהודי לכל פינות גלותו וחזר אתו לארץ לאחר אלפי שנים. זוהי הירושה שהעם היהודי קיבל והוא נושא איתו מעל לזמן ולמקום מסוימים. נערים צעירים ממשיכים לעלות על המזבח עד עצם היום הזה.

יש הרואים בהקרבה את גבורתם וגבורת הוריהם, יש הרואים בכך ביטוי עילאי לאמונה, יש הרואים בהם קורבן מקודש ואחרים רואים בהם קורבן שווא. כאשר קוראים את ספור עקדת יצחק במקרא קשה להשאר ניטרלי. הרגש הראשון שעולה הוא התקוממות על הבקשה האכזרית של האל מאברהם: להעמיד את הבן היחיד מול דבקות באל? על מי לכעוס? על המבקש? על אברהם שמבצע ללא שאלות? על כך שאינו שואל שאלות?

שאלות רבות לאלה שנותרות ללא מענה בחלל האוויר מקבלות מענה בעזרת עשרות שירים שנכתבו על הפרשה המכוננת הזו, ותמונות ופסלים רבים שנוצרו בהשראתה. כל התשובות שניסו להשיב לשואלים מקורן באמונה דתית ולאומית עזה ובלתי מעוררת. אך עד עצם היום הזה אנחנו עדיין תוהים.

החברה שלנו מתמודדת עד היום עם ערך ההקרבה למען מטרה. זו שאלה שאינה מפסיקה להיות רלוונטית.

קולה של אם

הדיאלוג המתקיים בין הטקסט המקראי לבין השירים שנכתבו בנושא העקידה מאפשר בחינה של פרשנויות שונות לנושא העקידה. אחת האפשרויות הייחודיות היא שילוב דמותה של האם שרה וביטוי לרגשותיה.

לדעתה של קרטון-בלום (1988) בשירה העברית חל תהליך של חילון פרשת העקידה. חילונה של הספרות העברית הוציא ממנה את שני המוטיביים העיקריים של מעשה העקידה המקראי: מוטיב אהבת השם וקידושו ומוטיב הברית המהווים את הערך המקודש של העקידה. היבט זה מאפשר שחרור מן הצמידות לפרטי הסיפור המקראי. כך נהפך סיפור העקידה לתבנית גמישה המאפשרת שינוי במהלך האירועים ומפרשת אירועים אקטואליים, חיצוניים או פנימיים.

דמות האם אינה מצויה כלל בסיפור המקראי והניסיון שמציב אלוהים הוא הניסיון של אברהם בלבד. החסר הזה בסיפור המקראי מעלה שאלות רבות המחפשות מענה לגבי מקומה של שרה בסיטואציה הזאת. ההדגשה בציווי האלוהי שאברהם לוקח את בנו יחידו מתעלמת מכך שגם עבור שרה יצחק היה בנה, יחידה. אם כך, היכן הייתה שרה כשאברהם התארגן למסע? האם ידעה על מטרת המסע? מה היו רגשותיה ומה היו המחשבות שחלפו בראשה בזמן היעדרותם של אברהם ובנה? ייתכן והחסר הזה הוא שהשאייר מקום לדמיון מה חלף בראשה של שרה, לחשוב עליה כעל אם ולשער מה היו רגשותיה כשהתחוללה הדרמה, אותה אם שקולה לא נשמע ומחשבותיה נשאר עלומים ואלומים. ואכן אומנים רבים, אנשי מחשבה והגות ומשוררים רבים השלימו בדרכים מגוונות את החסר. שירים שנכתבו ניסו לתת קול למחשבותיה ולרגשותיה של שרה שנמנע ממנה בפרשת העקדה במקרא. בשירה העברית משוררים נתנו מענה על חלק מהשאלות האלה, על-פי תפיסת עולמם. מעניין לציין שרוב הכותבים המתמודדים עם דמותה של האם הן נשים. היבט זה מעלה לתהייה שאלה נוספת, האם זוהי זווית ראייה נשית המחפשת את דמות האם ורוצה לקשור אותה לאירוע?

לא אקריב / רעיה הרניק

הסיפור המקראי מהדהד ברקע של השיר ואינו מתואר במפורש. ההתמקדות היא בדמותה של האם, החסרה בסיפור המקראי ובעמדתה כלפי תהליך העקידה. הדובר בשיר היא אם היוצאת בהכרזה נחרצת "אני לא אקריב / בכורי לעולה". להדגשת העמדה הביטוי "אני לא" חוזר פעמיים, בהיפוך תחבירי, בבית הקצרצר. הדוברת מתווכחת עם ההחלטה האלוהית להעמיד את יצחק לעולה: "בלילות אלוהים ואני / עורכים חשבונות / מה מגיע למי". זו תגובה הפוכה לתגובתו של אברהם במקרא: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֲבִרְחָם וַיֹּאמֶר הַנְּנִי." היענות מיידית ללא שאלה וערעור. לעומתו האם עושה חשבונות עם אלוהים, שתוצאתם הסופית היא שאינה מוכנה לתת את בנה לעולה. הביטוי "עורכים חשבונות" הוא במשלב נמוך ואף מזכיר אווירה שכונתית, בה תושביה עושים חשבונות זה עם זה ומתמקחים. הביטוי מנוגד ללשון המקראית הנשגבת ולאירוע כולו, הנתפס, על פי המסורת היהודית, כניסיון אלוהי של האל את אברהם ויש בו התרוממות רוח. ההנמכה הלשונית בשירה של הרניק הופכת את האירוע למשהו יומיומי וארצי, אמיתי וממשי יותר, השייך לאם כלשהי. בחשבונאות בין האם לאלוהים מוכנה האם להודות לאלוהים על דברים מסוימים שנתן לה, אבל אינה מוכנה לתת את בנה לעולה. להדגשת האמירה הזאת המילה "לא" חוזרת בשיר הקצרצר ארבע פעמים. בשירה של הרניק אין תיאור של האם ואיננו יודעים עליה פרטים. בהצהרתה "לא אקריב" היא הופכת לדמות המייצגת את כל האימהות. הדיבור בגוף ראשון מקרב את הקורא אליה. השימוש ב"אני" ארבע פעמים יוצר קרבה בין הדוברת בשיר לקורא. מבנה השיר – שלושה בתים, כל בית בעל שורות קצרות מאוד. מבנה זה מדגיש את האופי ההצהרתי של הדוברת והנחישות שלה לא לוותר.

נקודות למחשבה ולדיון

❖ רעיה הרניק שכלה את בנה גוני בקרב על הבופור ב-1982, לאתר כתיבת השיר הזה. האם מידע זה משפיע על קריאת השיר ופענוח מסריו? הסבירו כיצד.

שרי / חוה יעקובר

דמותה של שרה אינה מוזכרת בסיפור המקראי של העקידה. הפתיחה בשיר זה לוקחת את הפרט החסר בסיפור המקראי כדי לעסוק בו: "אלוהים ניסה את אברהם / לא את שרי". לדעת הדובר בשיר זו תמצית העניין. הדובר טוען שהעמדה של אם בניסיון הדומה לניסיון שהועמד בו אברהם היא בלתי אפשרית. אפילו האל לא היה מעמיד את עצמו מול שרה, כדי להציבה בניסיון כה קשה ועצום: "מי שברא את רחמה / ונתן בה את הכאב ואת הלידה / לא העז לנסות את מידת רחמיו".

האל כאחראי ליצירתה של מהות האישה ללדת – "ברא את רחמה" ופסק את עונשה בזמן הגירוש מגן עד, לא יוכל לעמוד מול כאביה באיבוד הבן: "אל-האשה אמר הרבה ארבה עֲבוֹנָה וְהַרְגָה בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים" (בראשית פרק ג' ט"ז). אחרי עונש כזה "לא העז לנסות את מידת רחמיו / האם יוכל / לעמוד בפני ייסוריה." ייסורי האישה בלידה, יש בהם די.

השיר מעלה את דמותה של שרה כדמות אימהית. היא סובלת בזמן הלידה ואין ספק שהייתה מתייסרת לו היו מציבים אותה בניסיון להעלות את בנה לעולה. הקורא מזדהה עם הכאב, שלא ניתן כלל למדידה. דמותה של שרה הופכת לדמות המייצגת כל אישה באשר היא אישה, סמל לאם הסובלת.

בשיר אין מחאה וכעס ישירים כנגד הניסיון להעלות את יצחק לעולה אלא בצורה מרומזת. הדובר מציג את אלוהים כבעל הרחמים: "לא העז לנסות את מידת רחמיו". צירוף המכיל את המילה רחמים בזיקה לאלוהים מופיע בתפילת "אל מלא רחמים" הנאמרת בזמן קבורת המת: "לְכֹן בְּעַל הַרְחָמִים יִסְתַּיְרְהוּ בְּסִתְרֵי כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים".

הצירוף בשיר בין מידת הרחמים של האל למוות היא מעין התרסה וזעקת כאב- מהם פניהם של הרחמים אם מידת הרחמים מופיעה כשכבר קוברים את המת? האם אז יש בה צורך, במעמד הקשה הזה, כשכבר סותמים את הגולל?

בשיר הדובר שואל שאלה ריטורית: "האם יוכל / לעמוד בפני ייסוריה?" אין אף אחד, אפילו לא האל, שיוכל לעמוד בפני ייסוריה של אם.

כדאי לשים לב לכך שבשיר מופיעה דמותו של אברהם, בצירוף האות ה' לצד שרי, ללא האות ה'. אות ה' נוספה לשמותיהם של אברם ושרי כשנערכה הברית בין אברם לאדוני ושרי צורפה לברית הזאת. אחד ההיבטים של ברית זו היא הפיכתו של אברם לאב המון גויים, לאב של עם שלם ורמוז לכך שייולדו לו ילדים, שיהוו בסיס לאותו עם:

בראשית י"ז, א' – ו': "וַיְהִי אֲבָרָם, בֶּן-תִּשְׁעִים שָׁנָה וַתִּשַׁע שָׁנָיִם; וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אֲבָרָם, וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שְׁדַי--הַתְּהַלֵּךְ לְפָנַי, וְהָיָה תָמִים. **ב** וְאַתָּנָה בְרִיתִי, בֵּינִי וּבֵינֶךָ; וְאַרְבָּה אוֹתָךְ, בְּמֵאד מְאֹד. **ג** וַיִּפֹּל אֲבָרָם, עַל-פָּנָיו; וַיַּדְבֵּר אֶתוֹ אֱלֹהִים, לֵאמֹר. **ד** אֲנִי, הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ; וְהָיִיתָ, לְאָב הַמֶּמְנוֹן גּוֹיִם. **ה** וְלֹא-יִקְרָא עוֹד אֶת-שְׁמֶךָ, אֲבָרָם; וְהָיָה שְׁמֶךָ אֲבָרָהּ, כִּי אֲב-הַמֶּמְנוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ. **ו** וְהַפְרִתִּי אִתְּךָ בְּמֵאד מְאֹד, וְנִתְּתִיךָ לְגוֹיִם; וּמְלָכִים, מִמֶּךָ יֵצְאוּ."

לברית הזאת מצורפת גם שרי וגם לה מובטח בן :

בראשית י"ז, טו: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֶל-אַבְרָהָם, שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ, לֹא-תִקְרָא אֶת-שְׂמָה שְׂרִי: כִּי שָׂרָה, שְׂמָה טוֹ וַיְבָרְכֵתִי אֹתָהּ, וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן; וַיְבָרְכֵתִיךָ וְהִיְתָה לְגוֹיִם, מִלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ." הוספת ה' לשמותיהם של אברם ושרי נעשית על ידי אלוהים עם כריתת הברית בין אלוהים לאברהם וההבטחה להולדת בנו יצחק. זו תוספת של קדושה לשמותיהם. ייתכן ובשיר הדובר מרמז כי אמנם יש ברית בין אלוהים ואברהם אבל היא אינה מתקיימת בין אלוהים לשרי. ביניהם יש נתק.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ מדוע המשוררת עוברת מדיבור על שרי לדיבור על האישה?
- ❖ בשיר מופיע השורש נ.ס.ה פעמיים. כתבו את השורות בהן מופיע הפועל והסבירו את משמעות ההקשר כל פעם?

יצחק / שיפמן שפרה

הדובר בשיר עומד בסיטואציה העקידה, אלא שמהלך האירועים במציאות שלו שונה מהמהלך בסיפור המקראי: האיל לא הופיע, הבן נעקד ונשחט, אלוהים לא סייע, אלא צחק. השיר מכיל את תמצית האירועים בהיפוך. מתוך הצמצום הזה עולה הכאב העצום. כל מילה היא כמו להב של חרב פוצעת ודוקרת. יש הלימה בין מבנה השיר למסר של כאב העקידה. לא ברור אם הדובר הוא גבר או אישה, אב או אם. שתי הדמויות לגיטימיות. ייתכן והשיר נכתב בעקבות אחת ממלחמות ישראל והדמות הנעקדת היא דמות חיל לוחם שנפל חלל.

בראשית / יהודית כפרי

מתחילת השיר ברור לקורא שהוא ידון במעשי בראשית. בין השורות הפותחות ומנוסחת בתמציתיות: "אב / בנו / והמאכלת". אלה שלוש מילות המפתח של סיפור העקידה, שלוש מילים טעונות מאוד הן בהקשר העלילה והן בהקשר למשמעויות שהן טומנות בחובן. כל מילה כתובה בשורה נפרדת, להעצים את המטען של כל אחת מהן. התפנית במהלך השיר לעומת המקרא היא בשרשרת השאלות הנוקבות שהדובר שואל. בעזרתן הוא מנסה להשלים את הפערים המצויים בסיפור המקראי. למשל: "ואיפה היתה שרי?" ו-"איך היא יכלה לסמוך / על אֵל כל כך עריץ...? ו-"למה היא לא צעקה...?" הדובר מציב את דמותה של שרה האם כחלק בלתי נפרד מהאירועים ושואל במקומה את השאלות. חוסר התגובה של שרה מפריע לדובר בשיר. השאלות מציעות אפשרויות תגובה לשרה, שכלל אינן קיימות בסיפור המקראי ויחד עם זאת תיתכן האפשרות שגם אברהם יכול היה לשאול אותן שאלות ולצעוק אותן הצעקות ובכל זאת לא נהג כך.

הדובר בשיר תוקף את שרה בהאשמות שיכלה לנהוג אחרת. היא נהגה בפסיביות ויכלה להיות אקטיבית וליזום תגובות, לצעוק, למחות ובעצם למרוד בהחלטה האלוהית להעמיד את אברהם בניסיון ולהעלות את בנה לעולה. הדובר גם רואה בהתנהגותה קוצר ראות הנובעת מאמונה עיוורת. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשיר בנושאים הבאים:

❖ ההתנסות שלה עד כה הייתה עם אל עריץ שאי אפשר לסמוך עליו. זוהי התבטאות חריפה כנגד התפיסה המסורתית המנתחת את האירוע כהעמדת אברהם בניסיון והצלחתו בניסיון זה מבטאת את אהבת האלוהים וקידושו ואת מוטיב הברית בין אלוהים לאברהם. אולם, לטענת הדובר על שרה היה להתנהג אחרת ולא לציית. אולי זו חובתה של אם.

❖ לשרה הייתה הזדמנות להתנגד למעשיו של אברהם מיד בתחילת השתלשלות האירועים ולמנוע אותם: "למה היא לא צעקה / עוד קודם, / כשרק רתם את החמור / והעמיס את העצים; " זו שאלה הנשמעת לעיתים אחרי אירועים קשים והיא מביעה את כאב האובדן. השותפים לאירוע או לכאב שנובע בעקבותיו מנסים לא פעם לשחזר את אותו שבריר השנייה שלפני האסון "עוד קודם", ונוברים בנפשם, מה היה קורה לו היו נוהגים אחרת. האם ניתן היה להציל? השאלה אינה מקבלת מענה בשיר, כי הסוף כבר יודע, האירועים כבר התרחשו. אבל השאלת נזרקת לחלל ומעצימה את הכאב שבאובדן.

הדובר מביע תמיהה על מעשה נוסף שיכלה שרה לעשות כדי למנוע את הליכתם של אברהם ויצחק: "למה היא לא נעמדה / באמצע הדרך / ולחשה מבעד לשפתים חשוקות: / לא תעבור בדרך הזו / כל עוד אני חיה?" זו דמות האם ההירואית הנחלצת להצלת בנה יחידה אליה רומז הדובר. צריך היה לצעוק ולצווח בקול גדול באותו הרגע. הסיפור המקראי מתעלם מהרגשות האימהיים של שרה ומהנכונות של כל אם להיחלץ להגן על בנה, יחידה, האהוב. הדובר מבטא את האהבה העצומה לבן יצחק בעזרת הישענות על המקור המקראי והפיכת העובדות "היבשות" שבו למשהו עטוף ברגשות אנושיים. זה ילד שחיכו לו מאה שנה זה "הילד שבנפשנו".

בשיר קריאה אפשרית שיכלה שרה לקרוא: "אל תשלח ידך / אל הילד!!" הקריאה מוצגת כשאלה המהדהדת ללא מענה, כי שרה לא צעקה את המשפט הזה. יש כאן שינוי בתפקידים מהמקור המקראי. בסיפור עקידת יצחק נאמר הביטוי מפי המלאך הפונה לאברהם: "אל-תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעַר וְאֶל-תַּעֲשֵׂ לוֹ מְאוּמָה (בראשית כ"ב 12). מלאך ה' מזהיר את אברהם ובולם אותו בטרם הקריב את בנו לה'. זו קריאה לאברהם להיזהר ולא לעשות את המעשה הנורא שעמד לבצע ולא לפגוע במי שיקר וחשוב לו.

נקודות למחשבה ולדיון

- ❖ כתבו את אפשרויות התגובה של אם, שמציע הדובר בשיר, המבטאות מסירות נפש כלפי בנה.
- ❖ הדובר בשיר יוצא בביקורת כלפי המסר של העקידה. באילו שורות זה בא לידי ביטוי?
- ❖ תארו את המתח שנוצר בין הסיפור המקראי ומורשתו לבין ההשלמות שעושה הדובר עם הצבת דמותה של שרה כחלק מהאירוע.

ויהיו חיי שרה / בנימין גלאי

במרכז השיר עומדת דמותה הנשית של שרה והוא עוסק במותה. שרה היא דמות יחסית שולית בסיפור המקראי. אולם בהקשר לסיפור העקידה עולה בדרך כלל השאלה הנוקבת: מדוע קולה של שרה כאם לא נשמע באירוע זה? השיר מצביע על כך שמעשה העקידה היה מאוד משמעותי בחיי שרה.

על פי המקרא היו חיי שרה מאה עשרים ושבע שנים. על פי פרשנותו של הדובר בשיר שרה מתה מוות נפשי בעקבות סיפור העקידה ואילו מותה הפיזי התרחש ימים רבים אחר כך: "ותמת - / אך באמת כבה נרה ימים רבים, רבים לפני / שמשכנה האחרון היה עפר."

האירוע של 'כמעט' מות בנה השפיע עליה בעוצמה רבה, עד כדי כך שאינה מתפקדת. היא לא יודעת את שמות האנשים שמסביבה, היא לא מנהלת את הבית, וכאשר נושאים את ארונה מתפלאים האנשים ממשקלו הקל: "קִרְשָׁיו, נפלה שם הברה, היו דקים-מן-הדקים, / קלים-קלים".

הארון היה כל כך קל כי נפשה של שרה כבר לא הייתה שם. הארון היה עשוי "זכרון עצים מבוקעים על הר אחר / על הר אחר, בארץ מוריה".

המשורר הולך בדרכו של המדרש, ודורש את סמיכות הפרשיות בין פרשת העקדה לבין פרשת "חיי שרה", כדברי רש"י שם: "ונסמכה מיתת שרה לעקדת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחח נשמתה ממנה ומתה". ובשירו של בנימין גלאי חוויית החרדה האיומה של האם על בנה יחידה, היא שגרמה לכך שימתה' בחייה: "...כבה נרה ימים רבים, רבים לפני / שמשכנה האחרון היה עפר".

הארון שנטמנה בו נוצר כביכול, כבר אז, בעת החרדה האיומה: "...היה עשוי כל-השנים / זכרון עצים מבוקעים על הר אחר". אותו הר המוריה אליו נלקח יצחק על ידי אברהם. למרות ששרה מתה בגיל מופלג, בהר חברון, מותה האמתי, הנפשי, היה שנים רבות קודם לכן, על ההר האחר, הר העקדה.

השיר מציין את הפער בשנים בין המיתה הרוחנית של שרה למיתה הפיזית שלה: "ויהיו / חיי שרה / מאה שנה, עשרים שנה, שבע שנים". שורות אלה חוזרות פעמיים בשיר, מעין פזמון שבא למקם את הקורא בשנים ובמאורעות. תחילתו כציטוט מן המקרא והמשכו שימוש בלשון יומיומית: בראשית, כ"ג, א: וַיְהִי חַיֵּי שָׂרָה, מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעֵי שָׁנִים--שָׁנֵי, חַיֵּי שָׂרָה".

תיאור מותה של שרה כורך ביטויים ממשלבי לשון שונים: "...נסתלקה מן העולם..." לשון משנאית לצד "כל ידידי המשפחה ליוו, כתפו את ארונה, למקום מנוחתי האחרון" המזכיר לשון עכשווית ותיאור של לוויה צבאית.

האמירה של השיר עוסקת בתחושותיה הפנימיות של האם הדואגת. החרדה המתמדת לגורל הילדים, די בה להרוג את האם, גם אם בסופו של דבר הוא חוזר שלם ובריא. המחשבות על "מה יכול לקרות" מעסיקות את מחשבותיה ומונעות ממנה לחיות את ההווה.

נקודות לדיון ולמחשבה

❖ איזו פרשנות נותן הדובר בשיר לסיפור העקידה?

❖ כיצד הדובר בשיר מתאר את שרה? העתיקו את הביטויים המתאימים והסבירו את תוכנם ואת היצירה הלשונית הייחודית לשיר.
למשל ביטויים של מוות: " נִסְתַּלְקָה מִן הָעוֹלָם בְּהַר חֶבְרוֹן " " כָּבֶה נֶרָה יָמִים רַבִּים " "משכנה האחרון" " וְהָאָרוֹן שָׁבוּ שְׁכָבָה הָיָה עָשׂוּי כָּל-הַשָּׁנִים / זָכְרוֹן עֲצִים מְבַקְעִים עַל הַר אֲחֵר" או יחסי הגומלין בינה לבין אנשים אחרים, למשל: " לְקוֹל טְפִיפַת רִגְלֵי הַמְשַׁרְתִּים, שֶׁשְׁכָּחָה אֶפְלוּ אֶת שְׁמוֹתָם " "כָּל יְדֵי הַמְשַׁפָּחָה לוֹו, כִּתְפוּ אֶת אַרְוֹנָה, / לְמָקוֹם מְנוּחָתוֹ הָאֲחֵרוֹן" "קְרָשׁוּ, נִפְלָה שֵׁם הַבָּרָה, הִיוּ דַקִּים-מִן-הַדַּקִּים".

מתוך CURRICULUM VITAE ET MORTIS / דוד אבידן

הדובר בשיר מתבסס על אירוע העקידה שבמקרא ומשלים את הפערים בסיפור המקראי בעזרת דיאלוגים בין הדמויות ומתן מידע על הרקע והתפאורה לאירוע במשלב לשון יומיומי.

השיר פותח בקריאה בעלת צליל נואש: "אמא, איני רוצה למות". זו קריאתו של הבן, שמבין לפתע מהו האירוע שעומד להתרחש ופונה לאימו. ביטוי לתחושתו של הבן ודמותה של האם אינם מצויים במקרא וזו השלמתו של הדובר לתמונה של התרחשות.

ההתרחשות נערכת על רקע תשדירים של מזג האוויר, אלמנט נוסף אותו הדובר מוסיף לשיר כהשלמה לתפאורה: "הראות הייתה גרועה באותו יום" או במקום אחר: "מזג האוויר היה בהיר... /...אל האור המלוח". מזג האוויר המתואר מוסיף לאווירה הכבדה. בחירת המילה "גרוע" אינה מבטאת רק את מזג האוויר אלא את כל האירוע כולו. "האור המלוח" כחלק מתיאור מזג האוויר הוא מטאפורה מיוחדת המבטאת את הבכי, שלא הושמע בסיפור המקראי אבל הושלם בשיר זה על ידי הדובר. הבכי והדמעות המלוחות הן דבר טבעי מאוד במקרה של מות יקירים.

נדמה כי כל הדמויות השזורות בעלילה מביעות יאוש וקבלת דינו של גור הדין כי אין ברירה.

הבן הנואש קורא את קריאתו גם לעבר האם וגם לעבר האב. האם מעלה את כאב האובדן כאישה וכאם. זה אותו הבן לו ייחלה, קיבלה אותו בגיל מאה והיא משתפת אותו בתקוותיה ובאובדנה: "היה לי פעם בן, בני, / והיה לי פעם רחם, בני / והיה לנו פעם סיכוי, בני". היה סיכוי ואיננו עוד. נוצרת תחושה שאף אחת מהדמויות איננה רוצה להיות לא במקום הזה ולא בזמן הזה וכולם כבולים על ידי המלאך שכבר מחכה. לשון השיר מיוחדת. למשל, שילוב של צירופי לשון ייחודיים לשיר מחייבים קריאה יצירתית על ידי הקורא. כגון: "... האיש בְּקֶצֶה שְׁנוֹתָיו" – מבלט את המתח סביב הגיל בסיפור העקידה. מצד אחד אברהם בן מאה שנים ומצד שני יצחק הצעיר – האם יצחק הגיע בעקידה לסיום ימי חייו? לקצה שנות חייו? צירוף אחר: "כִּתְתָה אֶת הַמַּאכְלָת" – המקובל הוא כותת את רגליו וכאן יש שילוב בין כיתות הרגלים של המלאך לבין הכנתו את המאכלת לקראת מעשה העקידה. הביטוי "בני" מופיע שש פעמים. שלוש פעמים על ידי

האם ושלוש פעמים על ידי האב. הקריאה החוזרת מחזקת את תחושת היאוש והכאב ממעשה העקידה, מביעה את הקרבה (מילת השיוך 'שלי') העזה שחשים האם והאב אל יצחק ומדגישים את ההחלטה הגורלית שעליהם להיפרד ממנו. שם השיר מביע השתלשלות של אירועים מחייו של אדם עד מותו. הצירוף "תולדות החיים והמוות" מדגישים את נושא הגיל, דהיינו טווח השנים האפשרי בין הולדתו של אדם עד למותו. בסיפור של יצחק, לו העקידה הייתה מתממשת, טווח השנים היה קצר, אולי "קצהשנותיו".

סיכום הפרק

נקודות לדיון ולמחשבה:

- ❖ כתבו מהן נקודות הדמיון והשוני בין השירים לסיפור המקראי?
- ❖ מהי הפרשנות הייחודית שנתנו הכותבים לסיפור העקידה בכל אחד מהשירים?
- ❖ כתבו על מערכות היחסים בין האם לאלוהים המתוארות בפרק זה?
- ❖ כיצד תאפיינו את דמות האם העולה בשירים בפרק זה?
- ❖ עיינו בכותרות של השירים בפרק זה. האם הכותרת מתאימה לשיר ולמסרים שלו? הסבירו את דעתכם.
- ❖ השירים בפרק זה מחולקים לבתים. בחרו אחד השירים וכתבו מהו הנושא בכל בית וכיצד הבתים מתקשרים זה לזה?
- ❖ האם הנושא מתפתח ברצף בין הבתים?
- ❖ מי הוא הדובר בשיר?
- ❖ אלו רגשות הוא מבטא כלפי נושא העקידה?
- ❖ אלו דמויות נוספות מוזכרות בשיר ומהם היחסים ביניהן?

מקורות

1. עקדת יצחק פסיפס בבית הכנסת העתיק בבית אלפא בתוך שורשים וכנפיים, ח' ע' 103
2. בר-יוסף, חמוטל. (2008). מיסטיקה בשירה העברית במאה העשרים. תל אביב: משכל.
3. בר-יוסף, חמוטל. (2006). על שירת זלדה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
4. קרטון-בלום, רחל. (1988). מאין העצים האלה בידי, העקידה כמקרה בוחן בשירה העברית החדשה, מאזניים, כרך ס"ב, גליון 9-10 ע' 9-15.
5. בקשי, שושנה ואח' (תשנח). אשנב לשירה עברית: מדריך להוראת שירה בחטיבה העליונה. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים.
6. האופטמן, שרה. (1993). מתודיקה להוראת שירה. תל-אביב: ספרית פועלים
7. ברזל, הלל. (1990) שירה ופואטיקה. תל-אביב: יחדיו.
8. מקראנט גשר, מפעלים חינוכיים המרכז לטכנולוגיה חינוכית

<http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=9282>

9. הורוביץ, ט' (2005). מסע בעקבות נעמי שמר והתנ"ך. שאנן: שנתון המכללה הדתית לחינוך, 10: 161-196.

10. http://sifrut.aviv.org.il/@HOME/scripts/frame.asp?sp_c=154296654

היחידה פותחה עי איריס ברקוביץ, המרכז לתכנון לימודים, מכללת בית ברל © כל הזכויות שמורות.